

Сиротюк О. В.,

аспірант кафедри кримінального права, процесу та криміналістики
Міжнародного гуманітарного університету

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВЕ ЗАОХОЧЕННЯ Й ДЕПЕНАЛІЗАЦІЯ: ДИСКУРС У КОНТЕКСТІ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ

Анотація. Стаття присвячена актуальним питанням співвідношення заохочення й депеналізації. Подається узагальнення позицій провідних фахівців, виокремлюються основні шляхи визначення зазначеного співвідношення. Доводиться позиція, що заохочення є самостійним напрямом кримінально-правової політики, воно не охоплюється депеналізацією, яка пов'язана із модифікацією кримінально-правового впливу у формі покарання.

Ключові слова: кримінально-правове заохочення, кримінально-правова політика, депеналізація.

Постановка проблеми. Системоутворювальною складовою державної політики запобігання злочинності є її кримінально-правовий напрям, одна з основних форм реалізації якого – законодавство про кримінальну відповідальність, що визначає злочинність діяння, його караність, а також інші кримінально-правові наслідки суспільно небезпечного діяння [1, с. 118]. Формування нормативного тексту в контексті кримінально-правової політики безпосередньо пов'язано із двома основними її методами (напрямами), кожен із яких має подвоєне змістове наповнення – це криміналізація/декриміналізація та пеналізація/депеналізація.

Незважаючи на органічний зв'язок зазначених методів (напрямів), варто наголосити на тому, що питання пеналізації й особливо депеналізації залишаються одними з найбільш спірних. Наукові розвідки, які проводяться тривалий період (ще з часів СРСР), переважно визначили коло проблем у цій сфері та в загальному вигляді намітили шляхи їх розв'язання. Однак у ході докорінного реформування системи кримінальної юстиції, потреби розробки засад розвитку кримінального права України виникла необхідність узгодження питань депеналізації з проблемою кримінально-правового заохочення.

Таке узгодження вбачається актуальним з огляду на очевидне перебільшення уваги до суто карального інструментарію кримінального права, коли кримінально-правова політика як «частина політики реагування на злочинність, пов'язана із застосуванням найбільш раціональних та ефективних спеціальних заходів у межах реакції держави на порушення кримінально-правової заборони, асоціюється переважно з карою». Невеликі «поступки» некаральному впливові робляться в тому сенсі, що «зادля розвантаження судової системи доцільно запроваджувати заходи, альтернативні кримінальній відповідальності та, особливо, покаранню» [2, с. 35, 42].

Однак не розвантаження системи кримінальної юстиції має бути орієнтиром для кримінально-правової політики, а запобігання злочинам. І якщо для цього є доцільним застосування заохочення, то немає підстав відмовлятися від такої можливості. Але при цьому побудова заохочувальних приписів має стати повноправною частиною кримінально-правової політики. Усе це зумовлює необхідність визначення співвідношення між депеналізацією та кримінально-правовим заохоченням.

Останні дослідження та публікації свідчать про гостру дискусію щодо депеналізації й окремих аспектів кримінально-правового заохочення. У цій сфері можна виокремити роботи О.І. Коробєєва, Н.О. Лопашенко, А.А. Митрофанова, П.Л. Фріса та інших авторів, які розробляють загальні питання кримінально-правової політики. Торкаються зазначеного аспекту у своїх працях Ю.А. Пономаренко, Є.С. Назимко й інші фахівці, котрі звертаються до вивчення пеналізації/депеналізації як таких. У ґрунтовних розвідках кримінально-правового заохочення, представлених П.В. Хряпінським, системні зв'язки депеналізації та заохочення не були предметом безпосереднього розгляду. Н.А. Орловська запропонувала бачення процесу побудови санкцій, до змісту яких уходять заходи кримінально-правового заохочення, як такого, що виходить за межі поняття «депеналізація». Отже, невирішеною залишається низка принципів питань співвідношення депеналізації та кримінально-правового заохочення, що є необхідною складовою розробки сучасної концепції кримінально-правового впливу з огляду на принципи верховенства права, доцільності й гуманізації кримінального законодавства. Тим більше, що за відсутності концептуальних розробок суттєво утруднюється вирішення прикладних питань, наприклад, стосовно депеналізації та кримінально-правового заохочення кримінальних проступків [3].

З огляду на викладене мета статті полягає у формуванні авторської позиції щодо співвідношення кримінально-правового заохочення й депеналізації в контексті кримінально-правової політики України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Депеналізація – це процес, що є зворотним стосовно пеналізації. Таке твердження впливає із загального правила тлумачення слів із префіксом де-, який при доданні до іменника утворює іменник з протилежним, зворотним значенням щодо вихідного. З огляду на це необхідно з'ясувати, що загалом розуміється під терміном «пеналізація».

Виходячи з фахової літератури, можемо констатувати, стосовно цього питання немає єдності. На підтвердження наведемо низку позицій.

О.І. Коробєєв вважає, що пеналізація – це процес визначення характеру караності діянь, а також їх фактична караність, тобто процес призначення покарання в судовій практиці [4, с. 137, 142].

А.А. Митрофанов наголошує, що пеналізація – це кількісна сторона криміналізації, її показник, іншими словами, у разі пеналізації криміналізоване діяння «обкладається санкціями» [5, с. 15].

Н.О. Лопашенко зауважує, що пеналізація охоплює встановлення в законі та можливість застосування не лише покарання, а й інших заходів кримінально-правового характеру [6, с. 142].

Як зазначає Ю.А. Пономаренко, законодавча діяльність із пеналізації злочинів здійснюється з метою нормативного за-

безпечення правоохоронних органів таким кримінально-правовим засобом протидії злочинності, як покарання. При цьому цей процес охоплює й первинне встановлення виду та розміру покарання, і будь-які законодавчі «зрушення» щодо покарань у напрямі як їх посилення, так і пом'якшення (так звану вторинну пеналізацію) [7, с. 49, 50].

Ще більше питань виникає стосовно поняття депеналізації. З одного боку, зрозуміло, що може йтися виключно про процес відмови від покарання («антипримус», «антипокарання»). Хоча й тут є винятки: наприклад, на думку І.М. Антонова, питання розробки й удосконалення інститутів звільнення від кримінальної відповідальності та/або покарання охоплюються саме процесом пеналізації (принаймні на своєму першому – законотворчому – етапі) поряд із проблемою покарання [8, с. 8–9]. З іншого боку, спеціалісти дотримуються принципово різних позицій щодо змістового наповнення депеналізації: на думку О.І. Коробєєва, депеналізація пов'язана із незастосуванням покарання за вчинене криміналізоване діяння, а також установленням у законі та застосуванням на практиці звільнення від кримінальної відповідальності й покарання [4, с. 137, 142]; Н.О. Лопашенко пише, що депеналізація – це звуження меж державного примусу за вчинені злочинні діяння, яке виражається у звільненні винних від кримінальної відповідальності, у виключенні окремих покарань із конкретних санкцій або взагалі із системи покарань, у відмові від них через їх неефективність [6, с. 142, 182]; П.Л. Фріс до змісту депеналізації зараховує не тільки законодавче визначення умов звільнення від кримінальної відповідальності або покарання, а й пом'якшення видів чи розмірів покарань у санкціях, а також випадки незастосування покарання, призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом [9, с. 17–18, 34–35]; на думку авторів монографії «Уголовное право на современном этапе: проблемы преступления и наказания» (1992), депеналізація охоплює законодавче закріплення можливості звільнення від кримінальної відповідальності й покарання осіб, які вчинили злочини, у тому числі й із заміною їх іншими формами відповідальності [10, с. 28]; Є.С. Назимко вважає, що депеналізація здійснюється уповноваженими органами державної влади та полягає в унесенні змін і доповнень до Кримінального кодексу (далі – КК) України, якими передбачається більш м'який вид чи/та розмір покарання як у положеннях Загальної частини, так і в санкціях статей (частин статей) Особливої частини, призначенні більш м'якого покарання, ніж передбачено законом, звільненні від покарання та його відбування [11, с. 9]; А.А. Митрофанов указує, що правомірно говорити про депеналізацію у випадку відмови держави від застосування кримінальної відповідальності й покарання до особи, яка вчинила злочин, коли основний вектор кримінально-правової політики розвертається з напрямку покарання в напрямі заохочення особи до усунення наслідків злочину чи сприяння державі у протидії злочинам, що вчинюються іншими особами [5, с. 15, 16]; Ю.А. Пономаренко зазначає, що до обсягу депеналізації як самостійного напрямку кримінально-правової політики належить лише встановлення в кримінальному законі підстав звільнення від кримінальної відповідальності [7, с. 50]; як зауважує П.В. Мельник, депеналізація означає звуження, пом'якшення державного примусу за вчинені злочинні діяння, а також звільнення винного від кримінальної відповідальності й покарання [12, с. 161]; на думку Є.С. Босхолова, депеналізація виявляється в значному розширенні кількості альтернативних покарань [7, с. 48]; Н.С. Шатихіна вважає, що на сьогодні депеналізація включає законодавче

закріплення так званих компромісних норм – приписів кримінального закону, які усувають/зменшують кримінально-правові обтяження в обмін на позитивні дії винної особи [13].

Навіть виходячи з такого неповного переліку позицій фахівців, можна дійти висновку, що насправді депеналізація розуміється не стільки як зворотний від пеналізації процес, скільки відносносамостійна діяльність. Звернемо увагу на те, що Ю.А. Пономаренко описує депеналізацію як самостійний напрям кримінально-правової політики [7, с. 50], а Є.С. Назимко – як напрям кримінально-правової сфери пенальної політики [11, с. 9].

Узагальнюючи наведені позиції, можна зробити висновок, що оскільки, крім покарання, КК України передбачає й інші правові наслідки не тільки злочину, а й загалом порушення кримінально-правових заборон, то пеналізація не може бути єдиним засобом формування приписів щодо кримінально-правових заходів. Як видається, зміст пеналізації обмежується питаннями встановлення покарань, альтернативні (очевидно, альтернативні позбавленню волі) – не виняток. Тому неможна погодитися із Є.С. Босхоловим у його розумінні пеналізації, адже будь-які альтернативні покарання залишаються покараннями, а не переходять у категорію інших заходів кримінально-правового характеру. Саме в цьому плані можна говорити про те, що пеналізація системно пов'язана з криміналізацією (слідє за нею): визнавши кримінальну протиправність конкретного суспільно небезпечного діяння, законодавець, установлюючи кримінальну відповідальність за його вчинення, формує санкцію норми Особливої частини КК України.

Однак видається доцільним розробляти категоріальний апарат кримінально-правової політики стосовно побудови норм КК України, що регламентують й інші примусові кримінально-правові заходи (виховного та медичного характеру, щодо юридичних осіб тощо).

Що стосується кримінально-правового заохочення, то це поняття об'єднує різні за обсягом зменшення кримінальних обтяжень заходи кримінально-правового впливу. Ці заходи можуть реалізуватися на допенітенціарній, пенітенціарній і постпенітенціарній стадіях, вони належать до сфер диференціації та індивідуалізації кримінальної відповідальності. При цьому принциповою ознакою заохочувальних заходів є те, що зменшення кримінальних обтяжень (аж до їх усунення) є наслідком позитивної поскримінальної поведінки винної особи.

Для визначення співвідношення кримінально-правового заохочення й депеналізації вбачається допустимим застосувати підхід, запропонований Ю.А. Пономаренком, який диференціює розуміння депеналізації на широке та вузьке:

– широке – це встановлення в кримінальному законі підстав звільнення від кримінальної відповідальності загалом;

– вузьке – це встановлення в кримінальному законі підстав звільнення від одного із заходів кримінальної відповідальності (покарання) [7, с. 50].

Якщо говорити про широке розуміння депеналізації, то під нього не підпадає, наприклад, заохочення на постпенітенціарній стадії, адже тут ідеться про пом'якшення правових наслідків застосування покарання, а не про форму реалізації кримінальної відповідальності. Крім того, далеко не всі види звільнення від кримінальної відповідальності можуть бути зараховані до заохочення, а лише ті, які пов'язують усунення кримінально-правових обтяжень із позитивною посткримінальною поведінкою, в іншому разі просто нема чого заохочувати. І навіть із позицій здорового глузду зарахування, наприклад, звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із за-

кінченням строків давності до депеналізації видається вельми спірним.

Щодо вузького розуміння депеналізації зауважимо, що звільнення від покарання та звільнення від відбування покарання загалом можуть бути охарактеризовані через концепт часткового звільнення від кримінальної відповідальності [14, с. 237–238]. Однак звернемо увагу на те, що стосовно неповнолітніх під час звільнення від покарання застосовуються примусові заходи виховного характеру – самостійна форма реалізації кримінальної відповідальності. Тому в цьому випадку говорити про депеналізацію у вузькому сенсі не вбачається можливим, адже одна форма реалізації кримінальної відповідальності замінюється іншою.

Отже, убачається, що депеналізацію немає підстав ототожнювати з установленням заохочувальних кримінально-правових приписів, ці поняття не співвідносяться і як загальне та часткове. На нашу думку, формування сукупності заходів кримінально-правового заохочення – це самостійний напрям кримінально-правової політики. У цьому сенсі можна погодитися з тим, що цей напрям не є основним (адже кримінальне право не може перетворюватися в «нагороджувальну» галузь), однак його розгляд як приватного, що діє на індивідуальному рівні [15, с. 71], убачається дещо спірним, адже адресатами заохочувальних приписів є загальні суб'єкти кримінально-правових відносин, тобто йдеться не про індивідуальний, а про загальний рівень правового регулювання. Це не виключає встановлення заохочення для окремих категорій суб'єктів (наприклад, неповнолітніх, військових), але засади заохочення як засобу кримінально-правового регулювання при цьому не порушуються.

З огляду на це видається доцільним розглядати депеналізацію переважно у вузькому сенсі. Таке бачення відповідає семантичному навантаженню терміна «депеналізація» (коренем слова «депеналізація» є *penal* – покарання) і не множить зайвих сутностей.

Відповідно, депеналізацію допустимо розуміти як складову динамічного процесу формування моделей караності злочинів (примусових санкцій норм Особливої частини КК України, які містять покарання), яка системно пов'язана із декриміналізацією (позбавлення діяння кримінальної караності). Крім цього, до змісту депеналізації можна включати встановлення приписів Загальної частини КК України стосовно звільнення від покарання та його відбування, а також спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності. Щодо загальних видів звільнення від кримінальної відповідальності, то депеналізація може мати місце лише в тому разі, коли до особи, звільненої від кримінальної відповідальності, не застосовуються інші форми реалізації останньої.

Як нам видається, має рацію Ю.А. Пономаренко, коли говорить про виключення певних видів покарання із примусових санкцій (за будь-якої причини), пом'якшення кримінально-правового примусу на рівні санкцій норм Особливої частини КК України як про вторинну пеналізацію. Адже при цьому відбувається лише модифікація змісту примусових санкцій, караність діяння при цьому не усувається.

Зміни, які вносяться в систему покарань, можуть розглядатися як умова депеналізації, адже приписи Загальної частини КК України, що регламентують систему покарань, не є санкціями [16, с. 116].

Крім того, не всі автори вважають правомірним виокремлення поряд із законодавчим і правозастосовного аспекту депеналізації: наприклад, Ю.А. Пономаренко зазначає, що ді-

яльність суду із застосування будь-яких заохочувальних норм кримінального права – уже інший правозастосовний рівень здійснення кримінально-правової політики [7, с. 50].

Таке бачення вимагає додаткового обговорення. Убачається, що якщо криміналізація/декриміналізація здійснюється законодавцем, то природно, що пеналізація/депеналізація також знаходиться у виключній компетенції законодавця. Правозастосовна діяльність є одним із критеріїв оцінювання ефективності нормотворчості. Наприклад, як зазначає Н.А. Орловська, якщо суди застосовують засоби пом'якшення покарання більше ніж у 50% проваджень, це свідчить про неправильну (неадекватну) пеналізацію діянь законодавцем [16, с. 290], але не про депеналізацію, яку здійснює суд. У контексті статті це твердження може бути розповсюджене й на кримінально-правове заохочення як напрям державної політики із запобігання злочинності засобами кримінального права.

Висновки. Отже, розгляд співвідношення депеналізації та кримінально-правового заохочення дає змогу дійти висновку про теоретико-прикладне значення цього питання, від вирішення якого залежить якість кримінального закону та його застосування. Відповідно до цього, перспективи подальших досліджень у цій сфері можуть бути продовжені в кількох основних аспектах: кримінально-правова політика як така, її напрями (методи), принципи, суб'єкти; пеналізація/депеналізація як напрями (методи) кримінально-правової політики; кримінально-правове заохочення як її самостійний напрям.

Література:

1. Борисов В.И. Формы реализации и приоритетные направления уголовно-правовой политики Украины / В.И. Борисов // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – 2012. – № 4. – С. 118–123.
2. Уголовное право России. Общая и Особенная части : [учебник] / под ред. д-ра юрид. наук, профессора В.К. Дуонова. – 3-е изд. – М. : РИОР: ИНФРА-М, 2012. – 681 с.
3. Березовська Н.Л. Криміналізація і пеналізація кримінальних проступків / Н.Л. Березовська // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція». – 2014. – № 10-2. – Т. 2. – С. 58–65.
4. Коробеев А.И. Советская уголовно-правовая политика. Проблемы криминализации и пенализации / А.И. Коробеев. – Владивосток : Изд-во Дальневосточного ун-та, 1987. – 268 с.
5. Митрофанов А.А. Основні напрями кримінально-правової політики в Україні: формування та реалізація : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / А.А. Митрофанов ; Ін-т держ. і права ім. В.М. Корецького НАН України. – К., 2005. – 22 с.
6. Лопашенко Н.А. Уголовная политика / Н.А. Лопашенко. – М. : Волтерс Клувер, 2009. – 608 с.
7. Пономаренко Ю.А. Щодо співвідношення пеналізації та депеналізації злочинів / Ю.А. Пономаренко // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». – 2015. – № 1. – Т. 4. – С. 47–51.
8. Антонов И.М. Пенализация преступлений, причиняющих вред здоровью : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / И.М. Антонов ; Дальневосточ. юрид. институт МВД РФ. – Владивосток, 2004. – 21 с.
9. Фріс П.Л. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми / П.Л. Фріс. – К. : Атіка, 2005. – 332 с.
10. Беляев Н.А. Уголовное право на современном этапе: проблемы преступления и наказания / Н.А. Беляев, В.В. Орехов, В.С. Прохоров ; под ред. Н.А. Беляева, В.К. Глистина, В.В. Орехова. – СПб. : Изд-во СПбГУ, 1992. – 604 с.
11. Назимко Є.С. Депеналізація як елемент пенальної політики України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / Є.С. Назимко ; Академія адвокатури України. – К., 2011. – 20 с.
12. Мельник П.В. Зміни і доповнення до розділу VIII Особливої частини Кримінального кодексу України: пеналізація чи депеналізація? /

- П.В. Мельник // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція». – 2013. – № 6-1. – Т. 2. – С. 160–163.
13. Шатихіна Н.С. К вопросу об уголовно-правовой природе компромисса / Н.С. Шахитина // Правоведение. – 2003. – № 3. – С. 89–98.
  14. Наден О.В. Теоретичні основи кримінально-правового регулювання в Україні / О.В. Наден. – Х. : Право, 2012. – 272 с.
  15. Правова доктрина України : у 5 т. – Х. : Право, 2013. – Т. 5 : Кримінально-правові науки в Україні: стан, проблеми та шляхи розвитку / [В.Я. Тацій, В.І. Борисов, В.С. Батиргарєва та ін.] ; за заг. ред. В.Я. Тація, В.І. Борисова. – 2013. – 1240 с.
  16. Орловська Н.А. Санкції кримінально-правових норм: засади та принципи формування : дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.08 / Н.А. Орловська ; НУ «Одеська юридична академія». – Одеса, 2012. – 432 с.

Сиротюк Е. В. Уголовно-правовое поощрение и депенализация: дискурс в контексте уголовно-правовой политики

Аннотация. Статья посвящена актуальным вопросам соотношения поощрения и депенализации. Представлено обобщение позиций ведущих специалистов, выделены ос-

новные пути определения указанного соотношения. Обосновывается позиция, что поощрение является самостоятельным направлением уголовно-правовой политики, оно не охватывается депенализацией, которая связана с модификацией уголовно-правового воздействия в форме наказания.

Ключевые слова: уголовно-правовое поощрение, уголовно-правовая политика, депенализация.

Syrotyuk O. The criminal law encourage and de-penalization: discourse in the context of criminal law policy

Summary. The article is devoted to the encourage and de-penalization actual questions interrelation. The leading specialists points view integration is presented and corresponding basic definition approaches of this interrelation are outlined. The position concerning the encourage being as criminal law policy self-enough direction is proved. There is pointed out that such encourage is not embraced by de-penalization connected with criminal law influence modification in punishment format.

Key words: criminal law encouragements, criminal law policy, de-penalization.